

“จาตุรungskสันนิบาต” ในพระไตรปิฎก
และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า
Caturangasannipata in the Tipitaka
and Ovadapatimokkha Preachment in Gautama Buddha Era

นพดล ปรางค์ทอง¹
Nopphadon Prangthong

บทคัดย่อ

จาตุรungskสันนิบาต หรือการประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ที่ประกอบด้วยองค์ 4 ได้รับการกล่าวถึงในฐานะเหตุการณ์สำคัญและน่าอัศจรรย์ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่มาของวันมาฆบูชา ดังที่ทราบกันดีในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เมื่อสืบค้นพระไตรปิฎกพบว่า เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในชั้นพระบาลีที่เป็นพุทธวจนะโดยตรง แต่มีการอธิบายหรือเล่าเพิ่มเติมไว้ในทีฆนขสูตรโดยอรรถกถาจารย์ นอกจากนี้ การแสดงโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเชื่อว่าจะเกิดขึ้นพร้อมกันในคราวดังกล่าวด้วยนั้น เมื่อสืบค้นพระไตรปิฎกแล้ว แม้จะปรากฏเรื่องราวการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในพระสูตรจำนวนหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้เชื่อมโยงด้านเวลา เหตุการณ์ หรือสถานที่ ซึ่งเชื่อกันว่าเกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือน 3 ณ เวฬุวันมหาวิหาร ในพรรษาที่ 2 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด บทความนี้ไม่ได้ประสงค์ที่จะนำไปสู่ข้อสรุปว่า เรื่องราวเกี่ยวกับวันมาฆบูชาที่แพร่หลายอยู่นั้นมีความเลือนลอยจนไม่น่าเชื่อถือ แต่ต้องการแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธศาสนาจำนวนมากนั้น ย่อมจะมีเรื่องเล่าหรือเหตุการณ์จำนวนหนึ่งที่จะได้รับการสอบทานถึงความถูกต้องสอดคล้องกันด้วยเอกสารชั้นต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

คำสำคัญ: วันมาฆบูชา จาตุรungskสันนิบาต การประชุมสงฆ์

Abstract

Caturangasannipata or a large monk fourfold assembly is mentioned as an important and astonishing event in the history of Buddhism, which is the origin of Magha Puja Day as currently known. However, when searching the Tipitaka, it is found that this event did not appear in the Buddha preaching in Pali, but has been explained or described in the commentary of Deeghanakha sutra by the later exegete. In addition, the Ovadapatimokkha preachment, which is believed to occur at the same time with the Caturangasannipata, after searching the Tipitaka, appeared in many Sutras, but it did not relate to time, events, or places which are believed to happen

¹ ดร., กลุ่มวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา อีเมล
nopphadonpr@gmail.com

Ph.D. at Philosophy and Religion Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si
Ayutthaya Rajabhat University, E-mail: nopphadonpr@gmail.com

on the full moon day of the third lunar month at the Weluwan Cathedral in the second year of the Enlightenment of the Buddha. The purpose of this article is not to lead to the conclusion that the story of the Magha Puja Day is unreliable but to present that the perception of many stories or events in Buddhism shall be reviewed for their consistency with the initial documents in order to get the most accurate information.

Keywords: Magha Puja Day, fourfold assembly, monk assembly

บทนำ

ความรู้เกี่ยวกับวันมาฆบูชาของคนไทยโดยทั่วไป ถือกันว่าเป็นวันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากวันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา สำหรับประเทศไทยนั้น เริ่มมีพิธีมาฆบูชามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 การพระราชกุศลมาฆบูชาเป็นพระราชกุศลที่ทำในเดือน 3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงตั้งขึ้น เนื่องในโอกาสที่พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ ซึ่งมีการประชุมของพระอรหันต์ 1,250 รูป พร้อมด้วยองค์สี่ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต

ในหนังสือ "พระราชพิธีสิบสองเดือน" ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีเรื่องราวเกี่ยวกับการประกอบพระราชกุศลมาฆบูชาไว้ ความเป็นมาว่าประเทศไทยเริ่มกำหนดพิธีปฏิบัติในวันมาฆบูชาเป็นครั้งแรกในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงตามแบบโบราณบัณฑิตได้นิยมไว้ว่า วันมาฆบุรณมีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะเต็มบริบูรณ์ เป็นวันที่พระอรหันต์พุทธสาวก 1,250 รูป ได้ประชุมกันพร้อมด้วยองค์สี่ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ เป็นการประชุมใหญ่ และเป็นการอัศจรรย์ในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์จึงได้ถือเอาเหตุนี้มาประกอบการสักการบูชา พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ 1,250 รูปนั้นให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสและสังเวช โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกอบพิธีเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2394 ในพระบรมมหาราชวังก่อน โดยมีพิธีพระราชกุศล ในเวลาเช้า นมัสการพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศราชวรวิหารและวัดราชประดิษฐ์จำนวน 30 รูป ฉันทดาตอาหารในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อถึงเวลาค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ออก ทรงจุดธูปเทียนนมัสการ พระสงฆ์ทำวัตรเย็นและสวดคาถาโอวาทปาติโมกข์ เมื่อสวดจบทรงจุดเทียน 1,250 เล่ม รอบพระอุโบสถ มีการประโคมอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงมีการเทศนาโอวาทปาติโมกข์ 1 กัณฑ์ เป็นทั้งเทศนาภาษาบาลี และภาษาไทย ส่วนเครื่องกัณฑ์ประกอบด้วยจิวรเนื้อดี 1 ผืน เงิน 3 ตำลึงและขนมต่าง ๆ เมื่อเทศนาจบ พระสงฆ์ 30 รูป สวดรับ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2496: 127) และภายหลังจากนั้นการประกอบพระราชกุศลมาฆบูชาจึงเป็นพระราชพิธีที่สืบทอดมาในรัชสมัยต่อมาตามลำดับ นอกจากนี้แล้ว เมื่อถึงวันมาฆบูชาชาวพุทธทั่วประเทศจึงถือเป็นวันพระใหญ่ที่จะได้ร่วมกันทำบุญตักบาตรในตอนเช้า และไปยังวัดใกล้บ้านในตอนค่ำ เพื่อสวดมนต์ รักษาศีล ฟังธรรม และเวียนเทียนสืบทอดกันมาจวบจนปัจจุบันด้วย

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวเกี่ยวกับวันมาฆบูชา และเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตดังกล่าวเป็นความรู้ที่สืบทอดกันมายาวนาน และนับเป็นเหตุการณ์สำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติและ

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะเหตุการณ์อันพิเศษ น่าอัศจรรย์ใจ ทำให้ผู้เขียนบทความพยายามที่จะสืบค้นให้ละเอียดถึงเหตุการณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะจากหลักฐานชั้นต้นสุด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้น การจะสอบทานเรื่องราว เหตุการณ์ หรือหลักการใด ๆ มักจะยึดพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐาน เพราะถือว่าเป็นข้อมูลชั้นต้นที่รวบรวมเหตุการณ์ เรื่องราว ตลอดถึงหลักพระธรรมวินัยต่าง ๆ ไว้ โดยได้ทรงจำ คัดลอก และแปลเป็นภาษาต่าง ๆ สืบทอดต่อกันมาโดยลำดับ บทความนี้จะนำเสนอให้เห็นว่า เหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ของพระโคตมพุทธเจ้า เกิดขึ้นในช่วงเวลาไหน มีเรื่องราวและร่องรอยปรากฏอยู่ในเอกสารสำคัญ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือเกี่ยวกับพุทธกิจ 45 พรรษา อย่างไรบ้าง

“จาตุรงคสันนิบาต” ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ข้อมูลที่รับรู้กันโดยทั่วไปเกี่ยวกับวันมาฆบูชา สรุปความได้ว่า ภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 และเสด็จจาริกไปแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ระยะหนึ่งแล้ว ได้เกิดสาวกผู้รู้ตามจำนวนหนึ่งมาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา และภิกษุสงฆ์เหล่านั้นได้พากันไปเผยแผ่ธรรมตามชุมชนในแคว้นต่าง ๆ เป็นเวลาล่วงมา 9 เดือน ต่อมาพระภิกษุสงฆ์ทราบข่าว พระบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ต่างก็ปรารถนาใครจะเดินทางกลับมาฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าอย่างพร้อมเพรียงกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3

การที่วันมาฆบูชากลายเป็นวันสำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนานั้น เนื่องจากเชื่อกันว่ามีเหตุการณ์ประจวบเหมาะอย่างน่าอัศจรรย์ 4 ประการ ที่เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” เกิดขึ้นพร้อมกันในวันดังกล่าว ได้แก่

1. พระภิกษุสงฆ์จำนวน 1,250 รูปที่พระพุทธองค์ได้ส่งไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังแคว้นต่าง ๆ ได้กลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าอย่างพร้อมเพรียงกัน โดยมีได้มีการนัดหมาย
2. พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดที่มาเฝ้า ล้วนเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยพระองค์เองทั้งสิ้น ที่เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา”
3. พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์
4. วันนั้นเป็นวันพระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ (วันเพ็ญเดือน 3)

นอกจากนี้แล้ว วันมาฆบูชากลายเป็นวันสำคัญ เนื่องเพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง “โอวาทปาติโมกข์” ซึ่งถือเป็นอุดมการณ์หรือหลักการที่สำคัญในพระพุทธศาสนาแก่พระอรหันต์ทั้งหมดในวันนั้นด้วย

จากข้อมูลในพระนิพนธ์เรื่อง “45 พรรษาของพระพุทธเจ้า” ของ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2551: 58-59) ระบุว่า เหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตนั้น เกิดขึ้นในพรรษาที่ 2 ภายหลังการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

“เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น ได้มีมหาสันนิบาตคือการประชุมใหญ่ของพระสาวกครั้งหนึ่งเรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” แปลว่า ความประชุมประกอบด้วยองค์ 4”

นอกจากนี้ ในพระนิพนธ์ดังกล่าวได้อ้างถึงพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงอธิบายพุทธประวัติตอนนีไว้ว่า องค์ 4 นั้น ได้แก่

1. ภิกษุที่มาประชุมกัน ล้วนเป็นอรหันต์
2. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ
3. ล้วนมิได้นัดหมาย
4. พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทที่เรียกว่า “โอวาทปาติโมกข์”

ความแตกต่างในการอธิบายเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต ระหว่างสมเด็จพระญาณสังวร (ซึ่งตรงกับอรรถกถาและการรับรู้ของชาวพุทธทั่วไปในปัจจุบัน) กับมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ท่านไม่ได้นับเอาวันเพ็ญเดือน 3 (ดวงจันทร์เสวยมาฆฤกษ์) เป็นหนึ่งในองค์ทั้งสี่ แต่ถือเอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์มาเป็นหนึ่งในจาตุรงคสันนิบาตแทน

ที่มาของ “จาตุรงคสันนิบาต”

ด้วยเหตุที่เหตุการณ์ “จาตุรงคสันนิบาต” มีความสำคัญและเป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายที่สุด เมื่อกล่าวถึงวันมาฆบูชา เหตุตั้งนั้นจึงชวนให้สืบค้นถึงที่มาของเหตุการณ์ดังกล่าวในข้อมูลชั้นปฐมภูมิ แต่จากการสืบค้นพระไตรปิฎก คำว่า “จาตุรงคสันนิบาต” ไม่มีปรากฏในพระบาลี (หมายถึง ไม่มีในข้อความที่เป็นพุทธพจน์โดยตรงที่พระสังคีตการจารย์รวบรวมไว้) แต่มาปรากฏในชั้นต่อมาเมื่อ อรรถกถาจารย์ท่านอธิบายพระสูตร ๆ หนึ่ง คือ “ทีฆนขสูตร” ทำให้น่าสนใจศึกษาว่า แท้จริงแล้ว ประเด็นหลักของพระสูตรนี้กล่าวถึงอะไร และเชื่อมโยงกับเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตตามที่เข้าใจกันในชั้นหลังอย่างไร

เนื้อความในทีฆนขสูตรนี้เล่าถึงเหตุการณ์ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ถ้าสุกราชดา เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ในระหว่างนั้นมีทีฆนขปริพาชก (บุรุษผู้มีเล็บยาว) มาเฝ้า แล้วกราบทูล พระพุทธเจ้าว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา” (ปริพาชกคนนี้รู้สึกว่าการมีชีวิตนี้ไม่พอใจอะไรเลย ไม่เห็นว่าจะมีอะไรเหมาะควรกับตนเอง) พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “แม้ความเห็นที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา’ นั้น ก็ไม่ควรแก่ท่าน ผู้ที่ละความเห็นไม่ได้และยังยึดถือความเห็นอื่นนั้น มีมากกว่าคนที่ละได้ และผู้ที่ละความเห็นได้และไม่ยึดถือความเห็นอื่นนั้น มีน้อยกว่าคนที่ยังละไม่ได้” จากนั้น พระองค์ก็ได้แจกแจงธรรมแก่ปริพาชกเป็นลำดับไป ในขณะที่พระสารีบุตร ซึ่งเพิ่งบวชได้ 15 วัน ถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ใกล้ ๆ ด้วย ได้ตรัสกรองตามและมีความเห็นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการละการละสิ้นธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาอันยิ่ง จิตก็หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน พระสารีบุตรจึงบรรลุอรหัตผล ส่วนทีฆนขปริพาชกนั้นได้ดวงตาเห็นธรรม คือบรรลุโสดาปัตติผล แล้วขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (อ่านรายละเอียดใน ม.ม. 20/269/472-477)

ประเด็นหลักของทีฆนขสูตรตามที่ยกมา จึงเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดทีฆนขปริพาชกเพื่อให้คลายจากทิฐิ ความสำคัญของพระสูตรนี้อยู่ที่เนื้อหาซึ่งทรงตรัสสนทนาโต้แย้งและแจกแจงธรรมแก่ปริพาชกคนดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้บุคคลที่ไม่ได้เป็นคู่สนทนาโดยตรง คือ พระสารีบุตร ที่ถวายงานอยู่ใกล้ ๆ บรรลุอรหัตผลในทันที ต่อมาพระสูตรนี้จึงใช้ชื่อทีฆนขสูตรตามฉายาของปริพาชกคนดังกล่าว ในขั้นนี้พึงสังเกตว่าไม่ปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตเลย แต่จะไปปรากฏในชั้นอรรถกถาต่อไป

ตามปกติแล้วสิ่งที่อรรถกถาจารย์มักจะกระทำต่อพระบาลี ก็คือการทำหน้าที่อธิบายหรือขยายความคำที่ยากในบาลีพระไตรปิฎกเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยจะยกคำศัพท์สำคัญ ๆ ขึ้นมาตั้ง หรือ

ยกข้อความขึ้นมาตั้ง แล้วอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ให้ชัดเจนขึ้น พร้อมทั้งแสดงความเห็น หรือข้อวินิจฉัยของตนแทรกเข้าไปด้วยบ้าง ในกรณีทีมนขสูตรนี้ อรรถกถาจารย์ท่านไม่ได้อธิบายหรือขยายความหมายของคำศัพท์เพียงอย่างเดียว แต่ได้เล่าเพิ่มเติมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อจากการเทศนาที่ถ้าสุกรชาตา เขาคิชฌกูฏ โดยในตอนจบของอรรถกถาทีมนขสูตรระบุว่า

“...ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อดวงอาทิตย์ยังปรากฏอยู่ ทรงจบเทศนานี้ แล้วเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏ เสด็จไปพระวิหารเวฬุวันได้ทรงประชุมพระสาวก ได้มีสันนิบาตประกอบด้วยองค์ 4 องค์ 4 เหล่านี้ คือวันนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ประกอบด้วย มาฆนักษัตร 1 ภิกษุ 1,250 รูป ประชุมกันตามธรรมดาของตน ๆ ไม่มีใครนัดหมายมา 1 ภิกษุเหล่านั้นไม่มีแม่สักรูปหนึ่งที่เป็นปุถุชน หรือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ผู้สูกขวิปัสสภ ภิกษุทั้งหมดเป็นผู้ได้อภิญญาหกทั้งนั้น 1 มิได้ปลงผมด้วยมีดโกนบวชแม้แต่รูปเดียว ภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกษุ 1”

(อรรถกถา ม.ม. (ไทย) 20/275/485)

จึงกล่าวได้ว่าต้นทางของเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตนั้น มาปรากฏในสารบบการรับรู้ของชาวพุทธอย่างเป็นทางการ สืบเนื่องจากการอธิบายขยายเรื่องราวในทีมนขสูตรของอรรถกถาจารย์นี้เอง โดยที่แหล่งที่มาในชั้นปฐมที่สุดคือ ทีมนขสูตรเองนั้น ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์อัศจรรย์หรือเหตุการณ์สำคัญที่เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” หรือโอวาทปาติโมกข์ให้ปรากฏเป็นสาระหลักไว้เลย

ข้อสันนิษฐานของผู้เขียนบทความนี้ก็คือ ถ้าเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ก็ไม่ควรจะหลุดรอดไปจากการบันทึกในหลักฐานชั้นต้นสุดที่เรียกว่าพระบาลีตั้งแต่แรก โดยเฉพาะถ้าถือว่า วันนี้เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง “โอวาทปาติโมกข์” อันเป็นหลักการหรือหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาด้วยแล้ว เหตุการณ์ครั้งนี้ก็ย่อมจะต้องมีพื้นที่ความทรงจำที่แน่นหนักจำหลักลงไว้แล้วตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรก ๆ เป็นไปได้หรือไม่ว่า ในเวลานั้นสังคิติกายาจารย์ทั้งหลายอาจจะไม่ได้ให้ความสำคัญ จึงต้องมาปรากฏขึ้นเพิ่มเติมในชั้นของอรรถกถา

การประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ในมหาปทานสูตร

เมื่อสำรวจพระสูตรอื่น ๆ ในพระไตรปิฎก ที่พอจะมีร่องรอยคล้ายเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตอยู่บ้าง ปรากฏว่าพบในมหาปทานสูตร ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าแก่ภิกษุสงฆ์เกี่ยวกับบุพเพนิวาสของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ นับแต่พระพุทธเจ้าวิปัสสี เป็นต้นมา ในตอนหนึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงเหตุการณ์การประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่และครั้งสำคัญ (มหาสังฆสันนิบาต) ซึ่งการประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ในสมัยพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะมีจำนวนครั้งไม่เท่ากัน ในสมัยพระพุทธเจ้าบางพระองค์ประชุมครั้งเดียว บางพระองค์สามครั้ง และจำนวนพระภิกษุสงฆ์ที่มาประชุมก็มีจำนวนไม่เท่ากันด้วย โดยในพระสูตรนี้พระโคตมพุทธเจ้าได้ทรงเล่าถึงเหตุการณ์ในสมัยของพระองค์เองว่า

“...การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาค ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบุพ... พระสาวกของพระผู้มีพระภาคที่ได้ประชุมกันแล้วครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระชีนาสพทั้งสิ้น...”

(ที.ม. (ไทย) 13/55/66)

พึงสังเกตว่าการตรัสถึงการประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่สมัยพระโคตมพุทธเจ้าในพระสูตรนี้ มีองค์ประกอบสำคัญแค่ 2 ประการ คือ จำนวนพระภิกษุสงฆ์ 1,250 รูป และพระสงฆ์ทั้งหมดล้วนแต่เป็นพระอรหันตชีนาสพ อย่างไรก็ตาม ในพระสูตรนี้ก็ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดหรือองค์ประกอบอื่นเลย เช่น การประชุมสงฆ์สมัยพระโคตมพุทธเจ้าครั้งนี้เกิดขึ้นที่ไหน หรือเกิดขึ้นเมื่อใด มีการนัดหมายหรือไม่ และที่สำคัญคือ ไม่ได้กล่าวถึงการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในฐานะอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการ ของพระพุทธศาสนาในวันดังกล่าวแต่อย่างใด

เรื่องราวที่ปรากฏในมหาปทานสูตรนี้ เกิดขึ้นที่พระวิหารเชตวัน กรุงสาวัตถี โดยมีพระอานนท์ พุทธอุปัฏฐากอยู่ในเหตุการณ์ และเป็นผู้บอกเล่าเรื่องราวเหล่านี้ในเวลาทำสังคายนา ซึ่งเมื่อพิจารณาจากช่วงเวลา 45 พรรษากาลของพระพุทธองค์แล้ว ทรงเสด็จมาประทับ ณ พระวิหารเชตวันครั้งแรกในพรรษาที่ 14 ซึ่งหมายความว่า เวลาที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องการประชุมสงฆ์ในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ นี้ ห่างจาก พรรษาที่ 2 ซึ่งเป็นพรรษาที่อรธกถาจารย์ระบุว่าเกิดเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตอย่างน้อย 12 ปี (พรรษาที่ 21 เป็นต้นไป ก็เสด็จกลับมาประทับพระวิหารเชตวันสลับกับที่อื่นอีก) นั่นคือ ทรงเล่าในตอนที่เกิดเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตเกิดขึ้นผ่านมาแล้วสิบกว่าปีนั่นเอง

การแสดงโอวาทปาติโมกข์เกิดขึ้นในการประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่สมัยพระโคตมพุทธเจ้าหรือไม่

เหตุการณ์สำคัญอันเนื่องจากการประชุมสงฆ์ครั้งนี้อีกเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งรับรู้กันว่าเป็นวันมาฆบูชาด้วย นั่นคือ การแสดง “โอวาทปาติโมกข์” ของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวพุทธเชื่อกันว่าเป็น “หัวใจของพระพุทธศาสนา” มติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น ทรงยกขึ้นเป็นหนึ่งในจาตุรงคสันนิบาตด้วยซ้ำ ขณะที่ชาวพุทธทั่วไปถือเอาการที่เหตุการณ์ตรงกับวันเพ็ญเดือน 3 (ดวงจันทร์เสวยมาฆฤกษ์) แทน แต่ก็ยอมรับกันแพร่หลายว่า มีการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในวันนั้นด้วย โดยที่ในพระบาลีแห่งที่ชนขุสูตรและอรธกถา ซึ่งเป็นที่มาของ “จาตุรงคสันนิบาต” ไม่ได้ระบุเรื่องสำคัญนี้ไว้ ดังที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น จากการสืบค้นพระไตรปิฎกพบว่า มีการกล่าวถึงการแสดงพระปาติโมกข์ หรือโอวาทปาติโมกข์ไว้เพียงไม่กี่แห่ง ที่ชัดเจนว่าเป็นการแสดงต่อที่ประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่ก็มี แต่กลับเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งพระวิปัสสิพุทธเจ้า ไม่ใช่สมัยพระโคตมพุทธเจ้า ดังปรากฏในมหาปทานสูตรที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงเล่าถึงบุพเพนิวาสของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ แก่ภิกษุสงฆ์ ณ พระวิหารเชตวันว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า วิปัสสิ ทรงสดพระปาติโมกข์ในที่ประชุมพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้

ขั้นดี คือ ความทนทาน เป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต ไม่ถือว่าเป็นสมณะเลย
การไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส
นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
การไม่กล่าวร้าย 1 การไม่ทำร้าย 1 ความสำรวมในพระปาติโมกข์ 1
ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร 1 ที่นอนที่นั่งอันสงัด 1
การประกอบความเพียรในอธิจิต 1
ทออย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”

(ที.ม. (ไทย) 13/54/55)

จากเนื้อความในมหาปาทานสูตรที่ยกมาข้างต้น การแสดงพระปาติโมกข์ หรือโอวาทปาติโมกข์
ของพระพุทธเจ้าในพระสูตรดังกล่าวเป็นการแสดงแก่พระสงฆ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่พระวิหารเชตวัน และทรง
ทำความ เล่าถึง หรืออ้างอิงถึงเรื่องราวในสมัยของพระวิปัสสิพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้เป็นการกล่าวหรือ
แสดงในการประชุมสงฆ์ครั้งใหญ่โดยพระโคตมพุทธเจ้าเอง (ตามที่เข้าใจกันว่าเกิดขึ้นในคราววันเพ็ญ
เดือน 3 ประชุมสงฆ์ 1,250 รูป ณ พระวิหารเวฬุวัน ในพรรษาที่ 2 หลังการตรัสรู้แต่อย่างใด)

นอกจากนี้ ในขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พุทธวรรคที่ 14 ก็พบว่ามีกรตรัสโอวาทปาติโมกข์
ไว้อีกแห่งหนึ่ง (ซึ่งไม่ได้เรียกว่าพระปาติโมกข์) แต่ก็เป็นกรตรัสกับพระอานนท์ ไม่ได้ตรัสต่อมหาสังฆ
สันนิบาตหรือที่ประชุมใหญ่ของสงฆ์แต่อย่างใด ดังนี้

“ความไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึงพร้อม
ความทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นธรรมเผาบาปอย่างยิ่ง
ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นเยี่ยม
ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ถือว่าเป็นสมณะ
การไม่กล่าวร้าย 1 การไม่ทำร้าย 1 ความสำรวมในพระปาติโมกข์ 1
ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร 1 ที่นั่งที่นอนอันสงัด 1
การประกอบโดยอ้อเพื่อในอธิจิต 1
นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”

(ขุ.ธ. (ไทย) 42/24/276)

ดังนั้น แม้มีความเป็นไปได้ว่า นอกเหนือจากที่ยกมานำเสนอนี้ การแสดงเนื้อหาของ
โอวาทปาติโมกข์ของพระโคตมพุทธเจ้านั้นอาจกระทำในหลายครั้งต่างวาระกันออกไป โดยในอรรถกถา
ของขุททกนิกาย คาถาธรรมบท พุทธวรรคที่ 14 นี้ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์
จะทรงกระทำอุโบสถ จะทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเป็นอันเดียวกันทั้งนั้นให้แจ่มแจ้ง แต่อย่างไรก็ตาม
ไม่มีหลักฐานในพระไตรปิฎกชั้นพระบาลีเชื่อมโยงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์
ในพรรษาที่ 2 แก่พระอรหันตชีนาสพ 1,250 รูป ณ เวฬุวันวิหาร ตามที่รับรู้กันว่าเป็นที่มาของ
วันมาฆบูชาแต่อย่างใด

สอดคล้องกับข้อมูลจากการศึกษาในเชิงพื้นที่ของพระอมตानันทะและคณะ ซึ่งสำรวจค้นคว้าพุทธสถานในแดนพุทธองค์เชิงวิชาการ ก็พบว่า แม้เหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตจะเป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งที่เกิดในบริเวณวัดเวฬุวันมหาวิหาร แต่ทว่าไม่ปรากฏรายละเอียดในบันทึกของสมณทูตชาวจีน และในพระไตรปิฎกแต่อย่างใดว่า เหตุการณ์ใหญ่นี้เกิดขึ้น ณ จุดใดของเวฬุวันมหาวิหาร รวมทั้งจากการขุดค้นทางโบราณคดีก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการทำเครื่องหมาย (เสาหิน) หรือสถูป ระบุสถานที่ประชุมจาตุรงคสันนิบาตไว้แต่อย่างใด ทั้งที่ตามปกติแล้ว บริเวณที่เกิดเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนา มักจะพบสถูปโบราณหรือเสาหินพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างหรือปักไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายสำคัญสำหรับผู้แสวงบุญ (วิกิพีเดีย : ออนไลน์)

นอกจากนี้ หากสำรวจข้อมูลโดยทั่วไปในเรื่องดังกล่าวพบว่า เมื่อมีการสรุปรวบรวมพุทธกิจทั้ง 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า ข้อมูลจะระบุตรงกันว่า พรรษาที่ 2-3-4 พระพุทธเจ้าทรงเสด็จประทับ ณ พระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ โดยสรุปเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธเข้าเฝ้าพร้อมด้วยข้าราชการบริพารจำนวนมาก ทรงสดับพระธรรมเทศนาและได้ดวงตาเห็นธรรม ประกาศพระองค์เป็นอุบาสก และถวายพระเวฬุวันซึ่งเป็นป่าไผ่สวนที่ประพาสให้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ในระยะนี้เป็นช่วงเวลาแห่งการเผยแผ่และประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่น และทรงได้พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวก แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตและการแสดงโอวาทปาติโมกข์ให้ปรากฏแต่อย่างใด ทั้งที่ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญ

บทสรุป

แม้การประกอบพิธีวันมาฆบูชาในสังคมไทยจะเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แต่ความเชื่อหรือความเข้าใจเกี่ยวกับความน่าอัศจรรย์ของเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต ซึ่งเป็นที่มาของวันมาฆบูชา นั้น ได้สืบทอดมาก่อนหน้านั้นเป็นเวลายาวนาน ดังที่ปรากฏรับรองไว้ในอรรถกถาของทีฆนขสูตร แต่สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เมื่อเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต รวมถึงการแสดงโอวาทปาติโมกข์ เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เหตุใดจึงไม่ปรากฏโดยตรงในชั้นพระบาลีที่รวบรวมโดยพระสังคีติกจารย์ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงการแสดงโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งถือเป็นสาระธรรมสำคัญที่เชื่อกันว่าได้แสดงในมหาสังฆสันนิบาตครั้งดังกล่าว ก็ไม่ได้มีข้อมูลปรากฏชัดเจนว่า ได้แสดงต่อพระอรหันตชีवासพ 1,250 รูป ณ เวฬุวันมหาวิหาร ในวันเพ็ญเดือน 3 ช่วงพรรษาที่ 2 ของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด นอกจากนี้จากการศึกษาทางโบราณคดีก็ไม่ปรากฏหลักฐาน ประเภทเครื่องหมายหรือเสาหินหรือสถูป ระบุว่าสถานที่ “จาตุรงคสันนิบาต” หรือ “มหาสังฆสันนิบาต” ไว้บริเวณเวฬุวันมหาวิหารแต่อย่างใด ทั้งที่โดยปกติแล้วสถานที่เกิดเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ มักจะพบสถูปหรือเสาหินที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงเป็นสัญลักษณ์ให้คนรุ่นต่อไปได้ทราบเสมอ

บทความนี้ไม่ได้ประสงค์ที่จะนำไปสู่ข้อสรุปว่า เรื่องราวเกี่ยวกับวันมาฆบูชาในข้อมูลชั้นปฐมภูมิ คือพระไตรปิฎก อรรถกถา หรือที่รับรู้กันทั่วไปนั้น มีความบกพร่อง เลือนลอย หรือขัดแย้งกันเองจนไม่น่าเชื่อถือ แต่ต้องการแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เหตุการณ์ เรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธศาสนาจำนวนมากนั้น ย่อมจะมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์จำนวนหนึ่งที่จะได้รับการตรวจสอบถึงความถูกต้องสอดคล้องกัน โดยเฉพาะกรณีที่มีข้อสงสัยเกิดขึ้น ผู้เขียนเห็นว่าไม่พึงหยุดนิ่งอยู่ที่ความรู้กระแสหลักหรือ

ความรู้ที่เป็นแบบฉบับตายตัวตามที่ได้รับถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาเท่านั้น เพราะยังมีประเด็นหรือแง่มุมอีกจำนวนมากให้ได้สืบค้น สอบทาน เพื่อทำความเข้าใจให้กระจ่างจริงที่สุด เท่าที่หลักฐานต่าง ๆ จะเอื้ออำนวย และเท่าที่ภูมิรู้ ภูมิธรรม ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ของแต่ละคนจะไปถึง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่การเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นต้นอันสำคัญได้แก่ พระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางศาสนาทั้งหลาย แทบจะไม่มีข้อจำกัดใด ๆ อีกแล้ว

เอกสารอ้างอิง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2496). *พระราชพิธี 12 เดือน*. พระนคร: กรมศิลปากร.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534.). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ฉบับพิมพ์ 91 เล่ม*. กรุงเทพฯ:

มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2563). *วันมาฆบูชา*. สืบค้น 15 เมษายน 2563, จาก

<http://th.wikipedia.org/wiki/วันมาฆบูชา>.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2551). *45 พรรษาของพระพุทธเจ้า*. กรุงเทพฯ:

มหามกุฏราชวิทยาลัย.